

برخی قواعد مشترک حاکم بر تشکیل قراردادهای واگذاری حقوق مادی پدیدآورنده

(مطالعه تطبیقی در حقوق فرانسه، آلمان و مقررات بین المللی)

دکتر ستار زرکلام

استاد بار گروه حقوق دانشگاه شاهد Email:Sattar_27@yahoo.fr

تاریخ دریافت مقاله: ۸۶/۸/۲۳ تاریخ پذیرش نهایی: ۸۶/۱۱/۳

چکیده

مقررات قانونی ایران ناظر به حمایت از آثار ادبی و هنری در خصوص قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی پدیدآورندگان از حیث انواع این قراردادها، قواعد مشترک حاکم بر آنها و نیز قواعد خاص هر یک از این قراردادها سکوت اختیار کرده است و احکام مربوط به این گونه قراردادها بسیار استثنایی هستند. بنابراین در صورت بروز اختلاف در تفسیر و اجرای قراردادهای راجع به انتقال حق مولف ناچار باید به قواعد عمومی قراردادها مراجعه شود، ولی این قواعد عمومی از یکسو بدلیل تفاوت های مهم بین حقوق مالکیت سنتی و حقوق مالکیت فکری و از سوی دیگر به دلیل اصل تفسیر به نفع پدیدآورنده- که از تفاوت یاد شده ناشی می شود- همواره رهگشا نیستند. در نتیجه در حقوق برخی از کشورها قواعد ویژه ای در خصوص قراردادهای انتقال حقوق مادی وضع شده است. در این میان قواعد مشترک حاکم بر این قراردادها جایگاه ویژه ای را به خود اختصاص داده اند که به نوبه خود می تواند ناظر بر تشکیل، اجرا و تفسیر آنها باشد. این مقاله کوششی است برای مطالعه قواعد مشترکی که بر تشکیل قراردادهای مربوط به انتقال حقوق مادی پدیدآورنده حکومت دارند.

واژگان کلیدی: قراردادهای انتقال حقوق مادی پدیدآورنده، کتبی بودن، محدوده حقوق انتقالی، انتقال آثار آینده، انتقال آثار در اشکال ناشناخته، حقوق رقابت.

مقدمه

حقوق ایران در زمینه حمایت از آثار ادبی و هنری و نرم افزارها، در خصوص امکان انتقال ارادی حقوق مادی توسط پدیدآورنده به اشخاص ثالث صراحت دارد. از یک سو ماده ۵ قانون حمایت حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان ۱۳۴۸ مقرر می دارد: «پدیدآورنده اثرهای موردحمایت این قانون می تواند استفاده از حقوق مادی خود را در کلیه موارد از جمله موارد زیر به غیر واگذار کند:

- ۱- تهیه فیلم های سینمایی و تلویزیونی و مانند آنها
- ۲- نمایش صحنه ای مانند تئاتر و باله و نمایش های دیگر
- ۳- ضبط تصویری یا صوتی اثر بر روی صفحه نوار یا هر وسیله دیگر
- ۴- پخش از رادیو و تلویزیون و وسایل دیگر.
- ۵- ترجمه و نشر و تکثیر و عرضه اثر از راه چاپ و نقاشی و عکاسی و گراور و کلیشه و قالب ریزی و مانند آنها.
- ۶- استفاده از اثر در کارهای علمی و ادبی و صنعتی و هنری و تبلیغاتی
- ۷- به کار بردن اثر در فراهم کردن با پدیدآوردن اثرهای دیگری که در ماده دوم این قانون درج شده است.

از سوی دیگر، ماده ۱ قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی سال ۱۳۵۲ در قسمت دوم خود به صراحت حقوق مادی مترجم نسبت به اثر ترجمه را قابل انتقال به غیر دانسته است.

بالاخره ماده ۹ قانون حمایت از پدیدآورندگان نرم افزارهای رایانه ای سال ۱۳۷۹ حق انتقال نرم افزار را برای پدیدآورنده با قید شرط یا بدون شرط تجویز کرده است. با این حال، جز ماده ۱۳ قانون سال ۱۳۴۸ که قرارداد سفارش را به طور ضمنی پیش بینی کرده و ماده ۱۰ آییننامه اجرائی قانون سال ۱۳۷۹ که ایجاد نرم افزار در نتیجه سفارش راممکن دانسته است، مقررات ناظر بر حق مولف ایران در خصوص قواعد مشترک حاکم بر قرارداد های انتقال حقوق مادی یا قواعد خاص حاکم بر قراردادهای انتقال حقوق مادی ساکت است.

بدون تردید، قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی پدیدآورنده از قواعد حاکم بر قراردادهای نظیر وجود قصد و اراده، معین بودن مورد معامله، مشروع بودن جهت معامله

واهلیت طرفین و مقررات مرتبط با آنها پیروی می کنند. با این حال ماهیت خاص اینگونه قراردادهای، ویژگی هایی به آن اعطا کرده است که در بسیاری دیگر از قراردادهای دیده نمی شود. از جمله قدرت الزام آور قراردادهای با اعمال حق عدول یا حق انصراف که از جمله حقوق معنوی پدید آورنده محسوب می شود در قراردادهای مرتبط با حق مولف می تواند خنثی شود. به علاوه در این قراردادهای اصل آزادی اراده با حمایت قانونگذاران از پدیدآورندگان - که طرف ضعیف محسوب می شوند - مورد تردید قرار می گیرد. (André et Henri- Jacques Lucas, 2001., p. 394, n. 485) این ویژگی ها به نوبه خود دارای آثاری است که از یک سو به مرحله تشکیل و اجرای این قبیل قراردادهای و از سوی دیگر به تفسیر آنها مربوط می شود.

در خصوص تشکیل این قبیل قراردادهای، قواعد مشترکی حاکم است که برخی از آنها جنبه شکلی (مبحث اول) و برخی دیگر جنبه ماهوی (مبحث دوم) دارند و مطالعه آنها هدف از نگارش این مقاله را تشکیل می دهد.

مبحث اول : قواعد شکلی

در آنچه به قواعد شکلی قراردادهای ناظر بر انتقال حقوق مادی پدیدآورنده مربوط می شود، کتبی بودن این گونه قراردادهای از یک سو و لزوم تعیین دامنه حقوق انتقالی از سوی دیگر قابل مطالعه هستند.

الف - کتبی بودن قرارداد:

بر اساس بند ۱ ماده ۱۹۰ قانون مدنی قصد و رضای طرفین یکی از شرایط اساسی صحت معاملات است. به موجب ماده ۱۹۱ همان قانون: "عقد محقق می شود به قصد انشا به شرط مقرون بودن به چیزی که دلالت بر قصد کند." با توجه به مواد ۱۹۲ و ۱۹۳ قانون پیش گفته نیز معلوم می شود که قصد می تواند با اشاره (در مواردی که برای طرفین یا یکی از آنها تلفظ ممکن نباشد) و با قبض و اقباض - جز در مواردی که قانون استثناء کرده باشد - به عمل آید. بدین ترتیب وسایل اعلام اراده اهمیتی ندارند و در اصل آزادی قراردادی هم نفوذ تراضی و ضروری نبودن تشریفات به عنوان یکی از قواعد حاکم بر قراردادهای پذیرفته شده است. به عبارت دیگر: "در حقوق کنونی، بیان اراده اصولاً

تشریفات خاصی ندارد و توافق ساده اشخاص بین آنان پیمانی الزام آور است ... در قانون مدنی به تکرار رضایی بودن عقد در موارد گوناگون تصریح و تایید شده است. (کاتوزیان، ۱۳۷۶، صفحه ۲۶۷، شماره ۱۴۱) در هیچ یک از مقررات قانونی ایران در زمینه آثار ادبی و هنری، صحت قراردادهای راجع به انتقال حقوق مادی مشروط به رعایت تشریفات از جمله کتبی بودن قرارداد نشده است.^{*} برخلاف حقوق ایران، در حقوق فرانسه و آلمان قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی باید به صورت کتبی منعقد شوند. در این خصوص ماده ۱۳۱-۲ قانون مالکیت فکری فرانسه مقرر می دارد: "قراردادهای نمایش، انتشار و تهیه اثر صوتی - تصویری توصیف شده در این گفتار باید کتبی باشند. همین طور است مجوزهای رایگان که به منظور اجرای آثار اعطا می شوند." همان قانون در ماده ۷-۱۳۲ در خصوص قرارداد انتشار تکرار می کند که: "رضایت شخصی و کتبی پدیدآورنده الزامی است". در حقوق آلمان ضرورت کتبی بودن قراردادهای مرتبط با حقوق مادی بطور کلی مورد تصریح قرار نگرفته است ولی در خصوص قراردادهای مرتبط با آثاری که در آینده تولید می شوند کتبی بودن قرارداد الزامی تلقی شده است. براساس ماده ۱-۴۰ قانون مالکیت فکری آلمان: "قراردادی که بموجب آن پدیدآورنده متعهد به اعطای نمایندگی حق استفاده نسبت به آثار آینده معینی از حیث نوع آن می شود باید به صورت کتبی باشد." (ستار زرکلام، ۱۳۸۴، ۵۱، ۵۵ و ۱۳۶ و ۱۳۷)

در حقوق فرانسه ضرورت کتبی بودن قراردادهای مرتبط با بهره برداری از حقوق مادی به طور عمده با هدف ممانعت از نقض حقوق معنوی پدیدآورنده توجیه شده است (Claude Colombet, 1997, p. 218, n. 293) به عبارت دیگر اعتقاد بر این است که در صورت انتقال حقوق مادی به صورت شفاهی یا عملی (فعلی) امکان رعایت حقوق معنوی پدیدآورنده، اعم از حق سرپرستی، تمامیت، حق عدول و سایر حقوق وجود نخواهد داشت.

^{*} با این حال، لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط جمهوری اسلامی ایران در ماده ۴۶ خود مقرر می دارد: «هرگونه واگذاری حقوق مادی و هرگونه اجازه انجام کاری که منوط به کسب اجازه پدیدآورنده یا دارندگان حق باشد بایستی کتبی و با امضاء واگذار کننده و شخصی که به او واگذار شده یا اجازه دهنده و اجازه گیرنده باشد»، صفحه ۲۴.

به علاوه، از آنجا که با توجه به ماده ۲-۱۲۱ قانون مالکیت فکری فرانسه، فقط پدیدآورنده حق افشا و انتشار اثر خود را دارد، لذا اعمال این حق در طول مدت حمایت پدیدآورنده باید به صورت کتبی صورت گیرد.

هم چنین به نظر برخی حقوقدانان: " ضرورت کتبی بودن از آنجا ناشی می شود که مولف به اهمیت قرارداد پی ببرد." (محمدی ده چشمه، ۱۳۷۶ صفحه ۲۰۸) به عبارت دیگر، طرفی که به لحاظ اقتصادی و حقوقی ضعیف فرض می شود با اعلام رضایت خود به صورت کتبی به اندیشیدن در خصوص چند و چون قراردادی که منعقد می کند وادار می شود. (Pierre-Yves Gautier, 1999, p. 384, n. 252)

علاوه بر دو کشور فرانسه و آلمان، در بسیاری از کشورهای دیگر نیز انتقال یا واگذاری امتیازات مرتبط با حقوق مادی باید به صورت کتبی صورت گیرد. حتی در برخی از کشورها، استفاده های گوناگون از اثر نظیرانتشار، نمایش عمومی یا پخش رادیو و تلویزیونی باید در قالب قراردادهای نمونه یا استاندارد صورت گیرد. مذاکره کنندگان این قبیل قراردادها در صورتی می توانند از شرایط مذکور در آنها عدول کنند که پدیدآورنده در مقایسه با مفاد قراردادهای نمونه در شرایط نازل تری قرار نگیرد. (غلامرضا لایقی، ۱۳۸۰)

با این حال، پاسخ به این پرسش اهمیت دارد که ضمانت اجرای کتبی نبودن قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی چیست؟

در پاسخ، برخی براین اعتقادند که: "کتبی بودن جزء ارکان عقد است نه شرط اثبات آن." (پژمان محمدی ده چشمه، صفحه ۲۰۸) نتیجه چنین تحلیلی این است که قراردادهای بهره برداری از حقوق مادی در صورتی که بصورت کتبی منعقد نشوند باطل خواهند بود، ولی در حقوق فرانسه که خاستگاه قواعد مشترک حاکم بر قراردادهای بهره برداری است، نظریه غالب این است که تشریفات ناظر بر کتبی بودن، صرفاً اقدام احتیاطی برای اثبات تعهداتی است که بر عهده پدیدآورنده قرارداد. در واقع، از آنجا که با توجه به ماده ۱۳۴۱ قانون مدنی فرانسه اثبات تعهدات مالی بیشتر از پنج هزار فرانک (درحال حاضر معادل آن به یورو) با شهادت و اماره قابل اثبات نیست و دلایل کتبی در این موارد ضرورت دارد، قانونگذار فرانسوی از طریق الزام به کتبی بودن قراردادهای مورد بحث در صدد بر آمده تا اثبات دلیل وجود هرگونه تعهد بر عهده پدیدآورنده به دشواری صورت پذیرد؛ امری که

نهایتاً به حمایت از پدیدآورنده منجر می شود. (Pierre-Yves Gautier, p. 384, n. 252). بنابراین، در حقوق این کشور کتبی بودن، شرط صحت و اعتبار قرارداد نیست بلکه وسیله اثبات تعهدات پدیدآورنده تلقی می شود. (Frédéric, Pollaud-Duliant, 2005, p. 581, n. 948) تنها استثنا در این مورد، ماده ۳۴-۱۳۲ قانون مالکیت فکری فرانسه ناظر به قرارداد توثیق حق بهره برداری از نرم افزار است که براساس آن: "قرارداد توثیق باید به صورت کتبی منعقد شود و در غیر این صورت باطل است." (ستار زرکلام، صفحه ۶۵) با توجه به آنچه گفته شد، عدم پیش بینی ضرورت کتبی بودن قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی پدیدآورنده در حقوق ایران قابل انتقاد به نظر می رسد و به دلایل پیش گفته اصلاح مقررات ایران از این حیث ضرورت دارد.

ب- تعیین دامنه حقوق انتقالی

به عنوان قاعده شکلی، قراردادهای انتقال حقوق مادی باید دامنه و قلمرو حقوق انتقالی را به دقت مشخص سازند. در حقوق ایران حکم صریح یا ضمنی در این خصوص در قوانین و مقررات مرتبط با حق مولف وجود ندارد. در حقوق فرانسه قسمت اول ماده ۳-۱۳۱ قانون مالکیت فکری آن کشور مقرر می دارد: "انتقال حق مولف مشروط به این است که هر یک از حقوق انتقالی به تفکیک در سند انتقال درج و قلمرو بهره برداری از این حقوق از حیث محدوده، محل و مدت آن تعیین شده باشد." بر اساس بند دوم این ماده، حتی در مواردی که قرارداد به صورت شفاهی یا سایر وسایل ارتباطی منعقد می شوند قلمرو بهره برداری از حقوق انتقالی براساس شرایط مقرر در بند اول ماده مشخص می شود. (زرکلام، صفحه ۵۲) "این مقررات مهم که با هدف حمایت از پدید آورنده وضع شده اند حاکی از اهمیت ویژه و شکل گرایانه بسیار مهم در زمینه قراردادهای مرتبط با حق مولف به شمار می آید. (André et Henri, Jacques, p. 400, n 492) همانطور که از ماده ۳-۱۳۱ پیش گفته استنباط می شود، به ویژه محدوده بهره برداری، محل و مدت آن باید در قرارداد پیش بینی شود. اصطلاح "محدوده" در واقع ارجاع به "شیوه های بهره برداری" نظیر حق نمایش و نیز حق تکثیر است که مصادیقی از آن در ماده ۳-۱۲۲ قانون مالکیت فکری فرانسه آمده است. بر اساس بند دوم

این ماده: "تکثیر می‌تواند به ویژه توسط چاپ، نقاشی، کنده کاری، عکاسی، قالب سازی و تمامی اشکال هنری از قبیل گرافیک و هنرهای تجسمی، ثبت مکانیکی، سینمایی یا مغناطیسی انجام پذیرد." (ستار زرکلام، صفحه ۴۵)

دکترین حقوقی فرانسه در این زمینه هدف و غایت اثر^۱ را هم به عنوان مندرجات اجباری قراردادهای انتقال حق مولف از ماده ۳-۱۳۱ (پیش گفته) و ماده ۱-۱۱۲ قانون مالکیت فکری آن کشور استنباط کرده اند. منظور از هدف یا غایت اثر در این مورد ماهیت کاربردی یا زیباشناسانه اثر است. در واقع قرارداد باید به این پرسش پاسخ دهد که انتقال برای چه منظوری و با چه هدفی به عمل می‌آید؟ بنابراین، از دید دکترین و رویه قضائی فرانسه، ضمانت اجرای عدم توجه به قاعده مورد بحث آن است که قراردادها ناظر بر "انتقال تمام و کامل مالکیت اثر" یا "همه حقوق" فاقد اثر حقوقی خواهند بود. (از جمله نگاه کنید به رای مورخ ۷ دسامبر ۱۹۸۹ دادگاه تجدید نظر پاریس، مندرج در مجله دالوز ۱۹۹۰، صفحه ۳۵۱ و رای مورخ ۲۶ ژانویه ۱۹۹۴ شعبه اول مدنی دیوان کشور فرانسه مندرج در مجله بین المللی حق مولف (RIDA) سال ۱۹۹۴ صفحه ۳۰۹)

علاوه بر قواعد شکلی که شرح آن گذشت، قراردادهای واگذاری حق مولف از برخی قواعد ماهوی پیروی می‌کنند.

مبحث دوم - قواعد ماهوی

از جمله مهم‌ترین قواعد ماهوی که رعایت آنها در همه قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی پدیدآورنده ضرورت دارد از یک سو ممنوعیت انتقال آثار آینده و از سوی دیگر محدودیت انتقال اثر در اشکال مختلف و ناشناخته و بالاخره لزوم رعایت مقتضیات حقوق رقابت را می‌توان نام برد.

^۱.Droit de la destination

الف - ممنوعیت انتقال کلی آثار آینده

۱. اصل ممنوعیت

از قواعد مهمی که در حقوق فرانسه در خصوص قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی پیش بینی شده است ممنوعیت انتقال آثاری است که در زمان انعقاد قرارداد هنوز خلق نشده اند. ماده ۱-۱۳۱ قانون مالکیت فکری فرانسه صراحتاً مقرر می دارد: «انتقال کلی آثاری که در آینده خلق خواهد شد باطل است». این قاعده در حقوق فرانسه مرتبط با نظم عمومی شناخته شده است به نحوی که قراردادهای فردی یا جمعی و نیز عرف حرفه‌ای نمی تواند آن را منتفی سازد. با این حال از آنجا که بطلان پیش بینی شده در ماده پیش گفته ماهیت حمایتی دارد مطلقاً نیست، بلکه نسبی است و فقط توسط پدیدآورنده قابل استناد است. (Frédéric, Pollaud-Dulian, Op.cit., p. 591, n. 969) از سوی دیگر این ممنوعیت اعم از آن است که پدیدآورنده حقی خاص، برخی از حقوق یا تمامی حقوق خود را که ناشی از اثر است منتقل کند. به عبارت دیگر آنچه اهمیت دارد دامنه حقوق انتقالی نیست، بلکه خلق آن در آینده است، امری که مانع از ارزیابی وسعت حقوق انتقالی است. (Ibid., p. 591, nn. 969 et 970)

بطلان چنین انتقالی در حقوق فرانسه با شرایط اساسی برای صحت معاملات مرتبط نیست، زیرا مطابق ماده ۱۱۳۰ قانون مدنی فرانسه، آنچه در آینده موجودیت یابد می تواند موضوع تعهد قرار گیرد و با توجه به ماده ۱۱۲۹ همان قانون، کافی است که قابل تعیین باشد (Code civil, Dalloz, pp. 915 et 917). در نظام حقوقی یاد شده، دلیل بطلان انتقال حقوق مادی آثاری که هنوز خلق نشده اند، این است که این انتقال برای پدیدآورنده به ویژه پدیدآورندگان جوان که حسب فرض، قادر به ارزش گذاری اثر خود نیستند خطرناک است. در واقع در زمان انعقاد قرارداد، پدیدآورنده هنوز نمی تواند ارزش واقعی اثر و چگونگی و شکل بهره برداری از اثر را ارزیابی کند و در نتیجه ممکن است حقوق خود را

۱. بطلان مطلق (nullité absolue) ضمانت اجرای نقض قواعد ناظر به منافع عمومی یا نظم عمومی، اخلاق حسنه یا فقدان یکی از عناصر اساسی، عمل حقوقی است و می تواند توسط هر ذینفعی مورد استناد قرار گیرد. در مقابل بطلان نسبی (nullité relative) ناظر به نقض منافع خصوصی است و فقط توسط طرف مورد حمایت قابل استناد است، نظیر عدم اهلیت. نگاه کنید به :

Raymond Guillien et Jean Vincent, (sous la direction de Serge Guinchard et Gabriel Montagnier), Lexique des Termes juridiques, Dalloz, 13 éd. 2001, pp. 379 et 380.

با شرایط نامناسب به دیگران واگذار کند، به ویژه آنکه قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی اغلب قراردادهای الحاقی هستند و امکان چانه زنی برای پدیدآورنده در آنها وجود ندارد. (Frédéric, Pollaud-Dulian, Op.cit., p. 590, n. 968)

در نتیجه، اگر پدیدآورنده در شرایط اضطراری یا به دلیل عدم ارزیابی صحیح ارزش اقتصادی تراوشات فکری خویش، به موجب قرارداد خود را متعهد به انتقال آثاری (حقوق مادی ناشی از آثاری) بکند که در زمان انعقاد قرارداد هنوز وجود ندارند، می تواند از اصل لزوم قراردادهای عدول کرده، ابطال قرارداد را از دادگاه تقاضا کند. (پژمان محمدی ده چشمه، صفحه ۲۰۸)

۲. مستثنیات ممنوعیت

به رغم آنچه گفته شد، قاعده مورد اشاره در حقوق فرانسه دارای چندین استثنا است. از سویی دیوان عالی کشور فرانسه بر این اعتقاد است که اگر قرارداد راجع به آثار آینده باشد، ولی از حیث موضوع، شکل و ویژگی های اساسی آن معلوم و موصوف باشد، چنین قراردادی باطل نخواهد بود. (Frédéric, Pollaud-Dulian, Op.cit., p. 592, n. 973.- Pierre- Yves Gautier, Op.cit., p. 420, n. 274) از سوی دیگر، استثنای قانونی هم بر این اصل وارد شده است. در وهله اول، ماده ۴-۱۳۲ قانون مالکیت فکری فرانسه ناشر اولیه اثر را مجاز می سازد تحت شرایطی نسبت به پنج اثر آتی پدید آورنده از حق تقدم انتشار برخوردار باشد. از سوی دیگر، ماده ۱۸-۱۳۲ همان قانون صحت قرارداد نمایشی را که براساس آن یک تشکیلات حرفه ای پدیدآورندگان به بنگاه نمایشی اجازه می دهد در مدت قرارداد آثار موجود یا آتی پدیدآورنده را نمایش دهد به رسمیت می شناسد. سرانجام، قراردادهای سفارش برای تبلیغات که در مواد ۲۱-۱۳۲ تا ۲۲-۱۳۲ قانون مورد بحث، پیش بینی شده است از مستثنیات ممنوعیت انتقال آثار آینده باید تلقی شود، زیرا ناظر به آثاری است که در زمان انعقاد قرارداد وجود ندارد و سفارش خلق آنها در آینده موضوع قرارداد است. (ستار زرکلام، پیشین صفحات ۵۴، ۵۸، ۵۹، ۶۴، ۶۵)

در حقوق ایران، قانون حمایت از حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸، هم چنین قانون ترجمه و تکثیر کتب و نشریات و آثار صوتی سال ۱۳۵۲ در این خصوص

سکوت اختیار کرده است. با این حال و علیرغم وجود ماده ۳۶۱ قانون مدنی ناظر به لزوم وجود مبیع در بیع عین معین،^۱ برخی از حقوقدانان حق نشر کتابی را که در آینده تالیف می‌شود به این عنوان که موضوع تعهد در حکم کلی است، صحیح دانسته و استدلال کرده اند که نویسنده در شیوه تدوین و طرز تفکر و صورت بخشیدن به آن آزاد است، متعهد باید آن را فراهم آورد تا انتقال صورت پذیرد و برای تقویت این استدلال به عرف واگذاری حق نشر استناد کرده‌اند. (ناصرکاتوزیان، ۱۳۷۶، صفحات ۱۷۵ و ۱۷۶، شماره ۳۹۱). با این حال، از آنجا که در ایران نیز پدید آورندگان آثار ادبی و هنری و نرم افزاری کمتر فرصت و امکان مذاکره در مورد شروط قراردادهای انتقال حقوق مادی را پیدا می‌کنند و به عبارت دیگر اغلب به قراردادهای از پیش تنظیم شده توسط ناشران ملحق می‌شوند، لذا حفظ حقوق پدیدآورندگان ایجاب می‌کند قراردادهای مورد بحث به شرایطی از جمله کتبی بودن قرارداد، مشخص بودن موضوع، شکل و ویژگی‌های اساسی قرارداد و امکان فسخ یکجانبه قرارداد توسط پدید آورنده مشروط شود. در این زمینه، حقوق آلمان که ضمن قبول اصل صحت قراردادهای مربوط به آثار آتی آنرا موکول به تحقق شرایطی کرده، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد. (ستار زرکلام، پیشین، ماده ۴۰، صفحات ۱۳۶ و ۱۳۷)

ب - محدودیت بهره برداری از اثر در اشکال ناشناخته

ماده ۵ قانون حمایت حقوق مولفان و مصنفان و هنرمندان سال ۱۳۴۸ اشکال مختلف بهره برداری از آثار ادبی و هنری را که قابل انتقال به غیر هستند مشخص کرده است و تمامی بندهای ۶ شش گانه، غیر از بند ۶ با به کار بردن عباراتی مثل «و مانند آن»، «هر وسیله دیگر» امکان انتقال حقوق مادی را در سایر اشکال فراهم کرده است. با این حال، سوالی که مطرح می‌شود آن است که آیا طرفین می‌توانند شرط کنند که اگر بعد از امضای قرارداد، شکل تازه ای از بهره برداری ظاهر شود که برای طرفین قرارداد در زمان انعقاد آن متصور نبوده، انتقال گیرنده می‌تواند در آن شکل ناشناخته از اثر بهره برداری کند؟ در این زمینه حقوق فرانسه و آلمان مشخصاً موضع گیری کرده اند.

۱. ماده ۳۶۱ قانون مدنی: «اگر در بیع عین معین معلوم شود که مبیع وجود نداشته بیع باطل است.»

ماده ۶-۱۳۱ قانون مالکیت فکری فرانسه مقرر می کند: «شرطی که متضمن انتقال حق بهره برداری از اثر به شکلی غیر قابل پیش بینی یا پیش بینی نشده در تاریخ قرارداد باشد باید صریح بوده حاکی از بهره مندی متناسب پدید آورنده از نتایج بهره برداری باشد.» (همان، صفحه ۵۳) بر اساس این ماده از یک سو، شرط مربوط به شکل و شیوه بهره برداری باید صریح و بدون ابهام باشد و از سوی دیگر و به ویژه، شرط مورد نظر باید مشارکت پدید آورنده در منافع بهره برداری در شکل پیش بینی نشده را پیش بینی کند؛ امری که مانع از تعیین حق الزحمه مقطوع است. به عبارت دیگر اگر شرط مرتبط با بهره برداری از اشکال ناشناخته، متضمن پرداخت حق الزحمه به نسبت بهره برداری از اثر نباشد از نظر حقوقی معتبر نخواهد بود.

قانون مالکیت فکری آلمان از سویی در ماده ۳۱- خود اعطای نمایندگی حق بهره برداری را در اشکالی که هنوز ناشناخته هستند و تعهدات مرتبط با این اشکال را فاقد اثر حقوقی می داند و از سوی دیگر در ماده ۵-۳۱ مقرر می کند: «چنانچه به هنگام اعطای نمایندگی حق بهره برداری، اشکال بهره برداری که این حق در قالب آن ها باید اعمال شود به صورت دقیق مشخص نشده باشد، محدوده حق بهره برداری با توجه به هدفی که از واگذاری حقوق مورد نظر بوده تعیین خواهد شد.» (همان، صفحه ۱۳۴)

در واقع حقوق آلمان بر خلاف حقوق فرانسه اساساً انتقال حق بهره برداری از اثر را در اشکال ناشناخته باطل و بلا اثر می داند به نحوی که صریح یا مبهم بودن شرط مرتبط با این نوع بهره برداری اهمیتی ندارد. به علاوه اگر طرفین در خصوص اشکال بهره برداری سکوت کرده یا شرط مرتبط با آن مبهم باشد، محدوده حقوق انتقالی و شکل آن با توجه به هدفی تعیین خواهد شد که قرارداد برای تامین آن منعقد شده است. حقوق ایران در خصوص شرط ناظر بر انتقال اثر در اشکال شناخته نشده، سکوت اختیار کرده است. هر چند ممکن است چنین شرطی را در صورتی که موجب جهل به عوضین شود، با استناد بند ۲ ماده ۲۳۳ قانون مدنی باطل و موجب بطلان قرارداد انتقال حقوق مادی تلقی کرد، (ناصر کاتوزیان، ۱۳۷۶، صفحات ۱۸۸ تا ۱۹۹، شماره های ۵۷۴ تا ۵۷۷). ولی از آنجا که اصل بر صحت و لزوم قرارداد هاست و در صورت اختلاف بار اثبات دلیل بطلان شرط و قرارداد با پدید آورنده خواهد بود، لذا حفظ حقوق پدید آورندگان ایجاب می کند، قانونگذار ایران

در این خصوص تعیین تکلیف کند. در این زمینه و برای برقراری تعادل بین حقوق پدیدآورنده و انتقال گیرنده حقوق مادی، راه حل حقوق فرانسه مناسب تر به نظر می‌رسد. به عبارت دیگر بدون آنکه شرط و قرارداد هر دو باطل شناخته شود، صحت شرط ناظر بر انتقال اثر در اشکال ناشناخته مشروط به شرایطی از قبیل صریح و بدون ابهام بودن آن و نیز نحوه بهره‌مندی پدید آورنده از حقوق ناظر به این اشکال شود.

پ- رعایت مقتضیات حقوق رقابت

هدف از اعطای انحصار قانونی به محصولات حمایت شده توسط حقوق مالکیت فکری، نه تنها تشویق و ترویج ابداعات و ابتکارات، بلکه گسترش ایده‌های نوین است. به همین دلیل این انحصار قانونی از قلمرو حقوق رقابت و کنترل انحصارات مستثنا شناخته می‌شود. بنابراین بنگاه‌ها در زمینه محصولات مورد حمایت توسط حقوق مالکیت فکری می‌توانند از حقوق انحصاری خود از جمله تعیین قیمت‌ها، و اگذاری امتیاز بهره‌برداری برای محصولی، بازار جغرافیایی و توافقاتی انحصاری بهره‌مند شوند، ولی از آنجا که بنگاه‌ها از توان بالقوه سوء استفاده از موقعیت مسلط خود در زمینه حقوق مالکیت فکری برخوردار هستند، لذا مقررات ناظر بر رقابت باید به گونه‌ای تنظیم شوند که تحت شرایط خاص استثنای ناشی از حقوق مالکیت فکری را محدود یا حتی خنثی کند (Shyam, Khemani, 2002., p.35) بنابراین، قراردادهای مرتبط با واگذاری حقوق مادی دارای هر شکل و قالبی که باشند نباید منجر به نقض قواعد ناظر به رقابت اقتصادی سالم یا به عبارت دیگر اتخاذ رویه‌های ضد رقابتی از جمله وضعیت اقتصادی مسلط^۱ شود.

کشورهای مختلف، اصول راهبردی و مقررات حقوقی را که رویه‌های مورد قبول و رویه‌های ممنوع را در چارچوب قوانین رقابتی توصیف می‌کند منتشر کرده‌اند (Shyam, Khamani, Op.cit). از آن جمله می‌توان به اسپانیا، شیلی، انگلستان و اتحادیه اروپا اشاره کرد که مقررات خاصی را در این زمینه وضع کرده‌اند. در ایالات متحده

۱. اساس بند ۹ ماده ۲ لایحه مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل‌گیری انحصارات، وضعیت اقتصادی مسلط، وضعیتی در بازار است که در آن توانایی تعیین قیمت، مقدار عرضه یا تقاضای کالا یا خدمت یا شرایط قرارداد در اختیار یک یا چند شخص قرار گیرد. مجلس شورای اسلامی، دوره هفتم، سال دوم، تاریخ چاپ ۱۳۸۴/۵/۲۹، شماره چاپ ۱۰۰۴، شماره ثبت ۴۶۹ (دو شوری)

آمریکا نیز دستورالعمل‌هایی خطاب به بنگاه‌ها تدوین شده که آنها را در زمینه رویه‌هایی که ممکن است از سوی مقامات صالح ضد رقابتی تشخیص داده شوند یاری می‌کند. (Nation Unies, 2003, p. 20) دیوان دادگستری اتحادیه اروپا آرای متعددی در زمینه ممنوعیت استفاده از وضعیت اقتصادی مسلط در بهره برداری از حقوق انحصاری ناشی از مالکیت فکری صادر کرده است. از یک سو دیوان مخالفت با اجازه انتشار آثار مشمول کپی رایت بر اساس قانون هلند را با توصیف آن به عنوان سوء استفاده از وضعیت مسلط، محکوم کرده است. (A. Françon, 2001, p. 92, 2000, pp. 355 et 377) از سوی دیگر، دیوان، اعمال حقوق مالکیت فکری را که هدف آن ممانعت از واردات موازی کالا بوده، استفاده غیر قانونی محسوب کرده است. منظور این است که صاحب حقوق مالکیت فکری نمی‌تواند با توسل به حق انحصاری خود مانع از واردات موازی محصولاتی شود که توسط او یا نماینده‌اش یا اشخاص دارنده مجوز در کشور دیگر صورت می‌گیرد. هدف از چنین تصمیماتی ایجاد توازن بین حقوق رقابتی و حقوق مالکیت فکری اعلام شده است. (مجیدشکوهی، ۱۳۸۱، چاپ اول، صفحات ۵۶ و ۵۷).

اهمیت این قواعد به حدی است که توافقنامه راجع به جنبه‌های تجاری حقوق مالکیت فکری سازمان تجارت جهانی ۱۹۹۴ (تریپس)^۱ فصل هشتم خود را تحت عنوان "کنترل رویه‌های ضد رقابتی در قراردادهای واگذاری (لیسانس)" به آن اختصاص داده است. ماده ۴۰ این توافقنامه در این باره دارای چند حکم است:

از سویی، کشورهای عضو بر این اعتقاد هستند که برخی رویه‌ها یا شرایط در زمینه واگذاری حق بهره برداری مرتبط با حقوق مالکیت فکری که محدود کننده رقابت هستند می‌تواند آثار زیانباری بر مبادلات تجاری داشته باشد و انتقال و توزیع فناوری را مختل کند. از سوی دیگر، کشورهای عضو در تعیین رویه‌ها و شرایطی که در چارچوب قراردادهای واگذاری حق استفاده (امتیاز) می‌تواند سوء استفاده از حقوق مالکیت فکری تلقی و در نتیجه برای رقابت در بازار زیانبار تشخیص داده شود آزادی عمل دارند.

1. Agreement on Trade- Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPs)

سرانجام، کشورها به منظور پیشگیری یا کنترل این رویه ها می توانند تدابیر مقتضی بر اساس قوانین و مقررات داخلی خود اتخاذ کنند که از آن جمله می توان به ممانعت از اعمال شروط واگذاری انحصاری و برقراری نظام امتیاز(مجوز) اجباری اشاره کرد.

با توجه به افزایش سریع تعداد کشور های عضو سازمان تجارت جهانی که با پیوستن ویتنام در سال ۲۰۰۶ به ۱۸۰ کشور بالغ می شود، می توان ادعا کرد که اکثریت قریب به اتفاق کشورهای جهان موارد پیش گفته را به عنوان محدودیت های حقوق انحصاری پدید آورنده پذیرفته اند.

در حقوق ایران در حال حاضر حکم قانونی خاصی در این زمینه وجود ندارد. ولی "لایحه مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل گیری انحصارات" که در سال ۸۴ توسط دولت به مجلس شورای اسلامی تسلیم شده، ماده ۱۳ خود را به این موضوع اختصاص داده است. بر اساس این ماده: "حقوق و امتیازات انحصاری ناشی از مالکیت فکری نباید موجب نقض مواد (۴) تا (۹) این قانون شود.

با توجه به مواد ۴ تا ۹ لایحه که در ماده مورد بحث به آن ها ارجاع شده است، مشخص می شود که رویه های ضد رقابتی مورد نظر لایحه شامل هرگونه تبانی از طریق قرارداد، توافق یا تفاهم، رویه های تجاری غیر منصفانه از جمله سوءاستفاده از وضعیت اقتصادی مسلط خواهد بود.

ماده ۱۳ مزبور به عنوان ضمانت اجرا در ادامه اعلام می کند که: "در این صورت شورای رقابت اختیار خواهد داشت یک یا چند مورد از تصمیمات زیر را اتخاذ کند:
الف) توقف فعالیت یا عدم اعمال حقوق انحصاری از جمله تحدید دوره اعمال حقوق انحصاری.

ب) منع طرف قرارداد، توافق یا مصالحه مرتبط با حقوق انحصاری از انجام تمام یا بخشی از شرایط و تعهدات مندرج در آن.

پ) ابطال قراردادها، توافق ها یا تفاهم مرتبط با حقوق انحصاری در صورت موثر نبودن تدابیر موضوع بندهای الف) و ب). " (وزارت بازرگانی، معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی(دفتر مطالعات اقتصادی)، چاپ اول، ۱۳۸۴، صفحه ۲۸۸)

نتیجه گیری

باتوجه به قواعد پیش گفته از یک سو به منظور حفظ حقوق پدیدآورندگان و از سوی دیگر برای شفاف سازی روابط حقوقی بین پدیدآورندگان و انتقال گیرندگان حقوق مادی از اهمیت فراوانی برخوردار هستند.

کتبی بودن قراردادهای مرتبط با حقوق مادی نه تنها دلیل لازم برای اثبات انتقال حقوق مادی تمهید می کند، بلکه چارچوب حقوق و تعهدات طرفین را نیز مشخص می کند و به همین دلیل گام مهمی در حمایت از حقوق پدیدآورنده به شمار می آید.

قاعده ناظر بر تعیین محدوده حقوق انتقالی به شفاف سازی روابط حقوقی طرفین و در نتیجه به کاستن از دامنه اختلافات احتمالی یاری می رساند. این قاعده همچنین مانع از آن می شود که حقوق پدیدآورندگان در قالب عبارات کلی نظیر "انتقال تمامی حقوق" در معرض تهدید قرار گیرد.

اصل ممنوعیت انتقال آثار آینده از پدیدآورندگان جوان و تازه کاری حمایت می کند که در زمان انعقاد قرارداد از ارزش واقعی اثر خود آگاهی ندارند. از سوی دیگر چنین قاعده ای طرفین قرارداد را ملزم می کند در تنظیم قرارداد دقت کافی به کار برند تا با بطلان یا بی اعتباری احتمالی آن روبه رو نشوند.

محدودیت مرتبط با انتقال حقوق در اشکال ناشناخته، ابزار مهم دیگری برای حمایت از پدیدآورندگان است و مانع از آن می شود که پدید آورنده به دلیل عدم پیش بینی اشکال نوین بهره برداری از اثر متضرر شود.

در میان قواعد مورد مطالعه در این مقاله، لزوم رعایت مقتضیات حقوق رقابت، تنها قاعده ای است که هدف از وضع آن حمایت از پدیدآورندگان نیست، بلکه پدید آورندگان و سایر صاحبان حقوق مادی مکلف به رعایت آن هستند. وجود چنین قاعده ای با مصلحت بالاتری که همان حمایت یا حفاظت از منافع عمومی اقتصادی است توجیه می شود. حقوق انحصاری شناخته شده برای پدیدآورندگان یا سایر صاحبان حقوق مادی نباید موجب اخلال در رقابت آزاد و سالم اقتصادی شود.

فقدان کم‌ترین مقرراتی در حقوق ایران در خصوص قراردادهای مرتبط با انتقال حقوق مادی به طور کلی و قواعد مشترک ناظر بر تشکیل این قراردادها به طور خاص جای تاسف دارد. تشویق و ترویج خلق کالاهای فرهنگی و ایجاد امنیت حقوقی و قضائی برای پدیدآوردگان آثار ادبی و هنری ایجاب می‌کند قواعد مورد بحث در این مقاله در هر گونه اصلاح قوانین و مقررات مرتبط با حق مولف مورد توجه قرار گیرد.

فهرست منابع

- فارسی:

- زرکلام، ستار، *قانون مالکیت فکری فرانسه و آلمان* (آثار ادبی و هنری) انتشارات سازمان مدیریت و برنامه ریزی کشور، چاپ اول ۱۳۸۴.
- شکوهی، مجید، *حقوق رقابت بازرگانی در اتحادیه اروپا*، نشر میزان، چاپ اول، ۱۳۸۱.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها*، جلد اول (مفهوم عقد - انعقاد و اعتبار قرارداد تراضی)، انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ چهارم، ۱۳۷۶.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها*، جلد دوم (انعقاد و اعتبار قرارداد ...) شرکت انتشار، چاپ سوم، خرداد ۱۳۷۱.
- کاتوزیان، ناصر، *حقوق مدنی، قواعد عمومی قراردادها*، جلد سوم (آثار قرارداد در رابطه دو طرف و نسبت به اشخاص ثالث). انتشارات شرکت سهامی انتشار، چاپ دوم ۱۳۷۶.
- لایقی، غلامرضا، *الفبای حقوق پدیدآورنده* (کپی رایت)، (ترجمه)، موسسه خانه کتاب، چاپ اول، ۱۳۸۰. (تالیف گرباود)
- مجلس شورای اسلامی، *لایحه مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل گیری انحصارات*، دوره هفتم، سال دوم، تاریخ چاپ ۱۳۸۴/۵/۲۹، شماره چاپ ۱۰۰۴، شماره ثبت ۴۶۹ (دو شوری).

- محمدی ده چشمه، پژمان، **حقوق مولف**، پایان نامه دوره دکتری حقوق خصوصی دانشگاه تهران، خرداد ۱۳۷۶، شماره ثبت و بازیابی در کتابخانه دانشکده حقوق دانشگاه تهران ۶۷۶.

- وزارت بازرگانی، معاونت برنامه ریزی و امور اقتصادی (دفتر مطالعات اقتصادی)، **لایحه قانون رقابت، مبانی نظری و تجربه کشورها**، چاپ اول، ۱۳۸۴.

- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، **لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط جمهوری اسلامی ایران** نسخه ۱ مردادماه ۱۳۸۴.

- فرانسه :

-Colombet, Claude, **Propriété littéraire et artistique et droits voisins**, Dalloz. 8 éd. 1997.

-Françon, A. , (observation) **Revue trimestrielle du droit commercial** (RTD.com), 2001, p.92

-Gautier Pierre-Yves, **Propriété littéraire et artistique**. Puf, première éd. 1999.

-Guillien R.et Vincent J.(sous la direction de S.Guinchard et G.montagnier), **Lexique des termes juridiques**, 13 édition Dalloz 2001.

-Kerver, A., (observation) **Revue internationale du droit d'auteur**(RIDA) juillet 2000, pp. 355 et 377.

-Khemani, Shyam, Application du droit de la concurrence : **exemption et exception**, éd. Nation Unies, New York et Genève, 2002.

-Lucas, André et Henri- Jacque, **Traité de la propriété littéraire et artistique**, Litec éd. 2001.

-Nation Unies, *Loi type sur la concurrence (série de la CNUCED sur la question relatives au droit et à la politique de la concurrence)*, éd. Nations Unies, Genève et New York, 2003.

-Pollaud-Dulian, Frédéric, *Le droit d'auteur, Economica*, 2005.

۳. قوانین و مقررات و لوایح قانونی:

- قانون مدنی ایران.
- قانون مدنی فرانسه.
- قانون مالکیت فکری فرانسه.
- قانون مالکیت فکری آلمان.
- قانون نمونه آنستیرال راجع به رقابت.
- توافقنامه راجع به جنبه های تجاری حقوق مالکیت فکری سازمان تجارت جهانی ۱۹۹۴ (تریپس).
- لایحه مقررات تسهیل کننده رقابت و ضوابط مربوط به کنترل و جلوگیری از شکل گیری انحصارات ۱۳۸۴.
- لایحه قانون جامع حمایت از حقوق مالکیت ادبی و هنری و حقوق مرتبط جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۴.